

**A
KÖZÉPKORI
NYUGATI MŰVELTSÉG
LEGKELETIBB
HATÁRAI**

IRTA:
KEÖPECZI SEBESTYÉN JÓZSEF

I.

Nemzetünk megkeresztelkedésével a nyugati műveltség palántája a Székelyföldön is életerős gyökeret vert és sok vihart kiállott, örökéletre termett törzssé növekedett.

Róma hitből és szeretetből fejlődött műveltségének éltető kisúgázása áldásosan és el nem múlóan megtermékenyítette a lelkeket, áldozatos, alkotó munkára serkentve eleinket.

Az a műveltség, mely Rómából beragyogta a Nyugatot, a Kárpátok hatalmas vonulatáig terjedt. Épen mi székelyek vagyunk az a nemzet, mely a legtávolabbi Keleten — egy másik világnézetben alapuló műveltség határán — szívvel-lélekkel Nyugat eszmeköréhez, műveltségéhez csatlakozott. Az erdélyi szász nemzet magával hozta őshazájából Nyugat műveltségét, melynek itt hatalmas tényezője lett, ami kultúremlékeink közül a legrégebbek még beköltözködésük előtti időkből származván, így az alapot a mi műveltségünkhöz nem ők adták, hanem közvetlen forrásból merítettük azt. Későbbi kulturhatásuk azonban elvitázhatatlan.

Az a műveltség, mely a mi Kárpátvonulatunkon kívül van, a Kelethez tartozik; ennek világnézetéből fakadó művészete már a másik — most is elevenen, sőt megújult erővel élő — kulturcentrum, Byzánc kisúgázásának eredménye.

A francia és német nemzet a verduni szerződéssel (840) vált ketté. A felosztás következtében a császári korona fénye — mely a műveltség és művészetek felvirágoztatója volt — elhalványult, s a Nyugat műveltségének egyik igen szomorú korszaka következett be. Németországban a választott császárságnak nem volt állandó székhelye, s így tulajdonképeni kulturcentruma sem, s a tradíció sokáig Rómát tartotta a császárság központjának. Keleten pedig a másfélszázados képmombolás után, a művészet új virágzásnak indul. Megszületik a byzánci műstil, mely a pogány hagyományokat teljesen elhagyja, tisztán keresztyén alpból meríti tárgykörét, formakincsét, kifejezőmódját. E művészetet plántálta Nyugatra a byzánci császár biborban született leánya Teofána, II. Ottó császár felesége, magával hozva Németországba hazája műveltségét, fényűzését, szertartásait. A Nyugat műveltségének renaissancea Teofánától számítható (972). Nyugat kulturája Keleten termett, s így a mi emlékeinknek is — közvetve bár — az egykorú nyugatiakkal együtt, Keleten ringott a bölcsője.

Azon byzánci keresztyénségnek, melyet Géza fejedelem Hierotheos apostol által ideplántáltatott volna, semmi emléke sincs, sem a Székelyföldön, sem egész Erdélyben. E hagyomány emlékekkel nem bizonyítható.

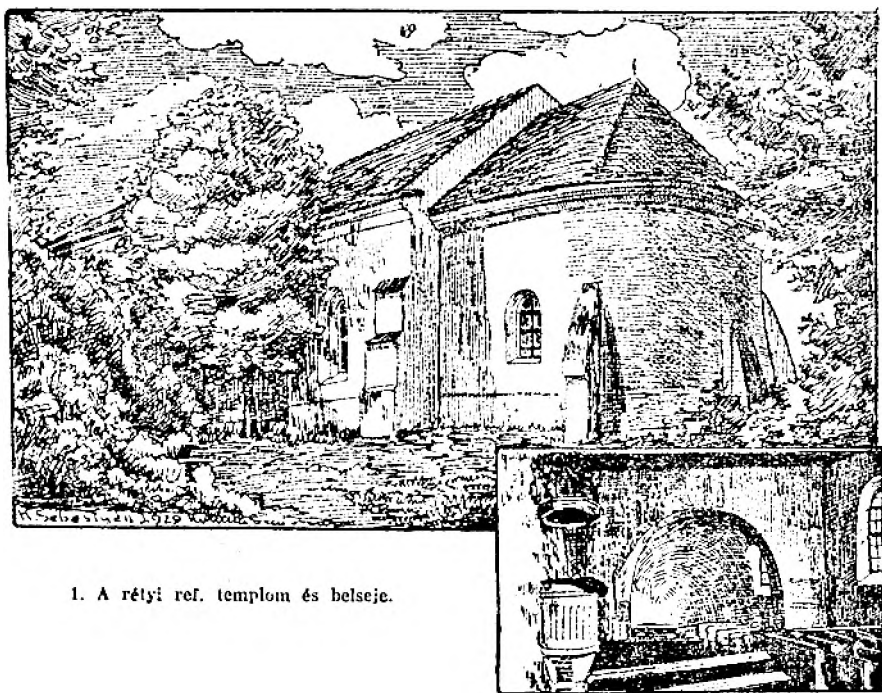
Erdélyben — nem a Székelyföldön — a románság beszívargásával keletkeztek azok a tulnyomó részben fatemplomok, melyek belsejükből és elrendezésükből byzánckiak, külsejükből azonban az itt már akkor régen kifejlődött, virágzó nyugati stílushoz alkalmazkodtak. E két stílus dr. Petranu Coriolan szerint „nem Moldvában és Valachiában keveredett össze, ahol a nyugati befolyás csak egyes esetekre szorítko-

zik, hanem Erdélyben... A Munteniából behozott byzánci-román építészet továbbbi hatással volt az erdélyi román templomépítészetre, mely elfogadta a nyugati stílusokat is és így hullámai az ország nyugati határáig elsodródtek¹. Szerinte e típus keletkezése a XIV. század második felére tehető.

Ezen művészeti iskolának nálunk Székelyföldön, tudunkkal egyetlen képviselője sincsen. Ami most felsorolandó Árpádházkori emlékeinkkel egykorú byzancias jellegű pedig, egyáltalán egész Erdélyben sincs. Ezek eredetileg keleti vendégek voltak, külsőségeikben a mi nyugati stílusunkhoz alkalmazkodtak, lényegükben azonban keletiek maradtak, s a mi nyugati szellemű kulturánkra semmi hatást sem gyakoroltak.

* * *

A műveltség hordozója a vallás. Ameddig a Nyugat vallása terjedt, addig terjedt Nyugat műveltsége. Viszont az a hatalmas terület, melyet a hajdani Byzánc műveltsége termékenyített meg, a Kelet kulturterülete.

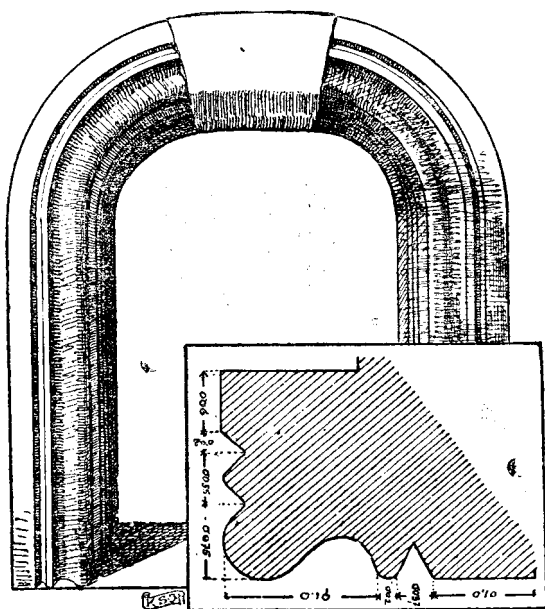
1. A rétyi ref. templom és belseje.

A keresztyén eszményiség és érzület terjesztésének leghatalmasabb eszköze a templom volt a keresztyén templomépítő-művészet nálunk a nemzet megkeresztelkedésével, a XI. századdal kezdődik. Azon emlékeink, melyek ez időponttól kezdve az Árpádház kihalásáig keletkeztek, a nyugati, köríves (román) műstílus emlékei.

E korból örökölt emlékeink csak a régi, kétségtelenül legelső templomaink farragott és szerencsére az újabb, nagyobb templomokba felhasznált, vagy elhelyezett részleteiből állanak. Csak sejthetjük, hogy milyenek lehettek az ősi templomok, melyeknek részei ránk maradtak. Ezek sem nagyságban, sem értékben nem vetekedhetnek a Nyu-

gát egykorú, hatalmas emlékeivel, hiszen sem az anyagi mód — sem pedig a magasabbrendű emlékek megteremtésére elengedhetetlenül szükséges, tartós béke nem volt meg — talán a hozzáértő mesterek is hiányoztak, mégis — bár igen szerények emlékeink, ezek a Nyugat legkeletibb határát jelzik és ez emlékeket ugyanaz a szorosan nyugati világnézet hozta létre, mely Nyugaton a nagy alkotások genesise volt. Speciálisan székiek, vagy magyar jellemvonást nem fedezhetünk föl bennük, ezek a nyugati műveltség legkeletibb hullámvérseinek emlékei.

A XI. században az olaszországi Benediktinusok építik első templomainkat, a lombardiai templomok alapelvei szerint, s ezek mintájára. A XII—XIII. században Árpádházi királyaink a Benedekrend tagjait, s az ezekből kivált cisztercieket és premonstreieket — már politikai okokból is — Franciaországból hívják be, s ők építik e korban a mi templomainkat, hazájuk és rendjük meghatározott szabályai szerint. Te-

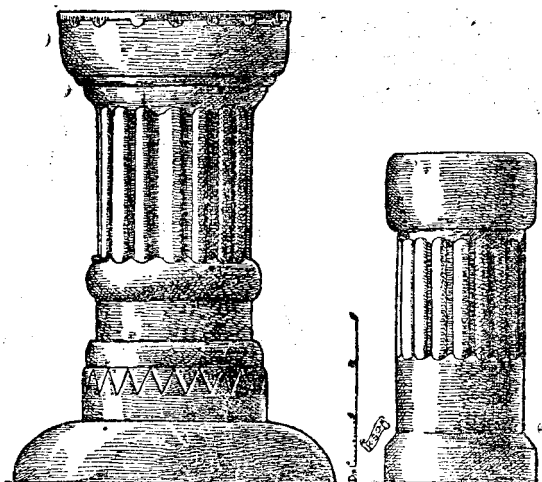
2. A csikszentdomokosi r. kath. templom nyugati bejárója.

hát a mi Árpádházkori székely templomaink is az egykorú olasz, majd francia építőiskolának lehettek szerény tagjai. E szerzetesek hazájuk kifejlett építőművészetét ültették át hozzánk falvainkba.

A jelenleg Csikszentdomokostól délre és délkeletre Nagykászonig és kis részben Háromszéken felkutatott terület kulturája feltétlenül tiszta székely. E nemzetnek letelepedése előtt más olyan nemzet vagy nép nem lakta e területet, mely a terület későbbi kulturáltságának alapját megteremthette volna. Lakói a székelyek előtt, mint néhány — kevés számú — helységnév mutatja, szlávok voltak, kik egyszerű pásztori sorban élve, kultúremlékeket nem hagytak hátra. Itt római emlékek sincsenek, melyek a kultúra kifejlődéséhez hozzájárultak volna, s így eleink itt teljesen kulturálatlan területet tettek műveltté, a Nyugathoz tartozóvá.

A nyugati kultúra legkeletibb határán köríves Árpádházkori építészeti emlékeink közül egyetlenegy egész templom sem maradt napjainkra, mert az első a lakosság gyarapodása és szaporodása következtében csakhamar szűknek bizonyulván, lebontatott és új, nagyobb Istenháza épült helyébe. Egyik-másika 200—250 éves időközökben bővített vagy újra épült. A régiből egy-egy ajtókeretet falaztak ebbe, s a keresztelő kútakat és szenteltvíztartókat is gyakran megmentette a kegyelet. Ez nagy szerencsénk, mert különben semmi bizonyítékunk sem volna arra, hogy itt a régi határszáron a honfoglalás utáni legelső századokban nyugati kultúra virágzott.

Egyetlen megmaradt építészeti emlékünkné e korszakból a rétyi ref. templom apsisa. Ennek alapja félkör, tengelye a félköríves diadalív belszinétől számítva 4.89 m., szélessége 5.90 m., a boltozat magassága a jelenlegi padlótól 5.88 m. A diadalív szélessége 4.46, magassága pedig 4.64 m., a fal vastagsága 78 cm. Az egész homokkőből épült s ezzel is van boltozva. Egyetlen köríves ablaka sem maradhatott meg eredetiségében, mert a barokk időkben kiszélesítették azt. Három, kétségtelenül későbbi támasztó-

3. A csikszentdomokosi r. kath. templom keresztelő kútja és szenteltvíztartója.

pillére erősen meredek lecsapású; azt a kettőt, mely a diadalív feszítését volt hivatva ellensúlyozni, a mostani barokk templomhajó keleti falába foglalták. Koronázó párkánya sem az eredeti, mert a falat a boltozaton kívül kereken magasabbra emelték s így az első párkány megsemmisült. Az evangéliumi oldalon a diadalív bevágásai újabbkoriak, a szószék elhelyezésére szolgáltak. Faragott emléket ez az apsis vagy templom nem tartalmaz.

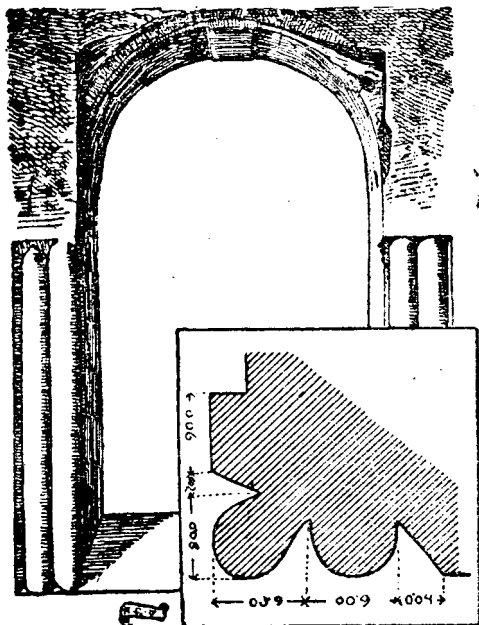
A második emlék, amely a régeinek köríves alapjára épült, a *gelencei* későgót róm. kath. templom; ennek egyik szenteltvíztartója a románkori templomból maradt meg.

Végre a *menasági* r. k. templom apsisának méretei is az Árpád-ház korára mutatnak.

A többi románkori faragott emléket geográfiai sorrendben közlöm, községenként északról-délre haladva.

Csikszentdomokos. A mai XVIII—XIX. század fordulóján épült templom helyén a nagy tatárjárás előtti templomocska állott. Ezt a lakosság számának növe-

kedésével — kicsiny-volta miatt — lerombolták. Faragott kövei szerencsére az új templomba foglaltattak. Mindkét bejáratának és sekrestyéjének ajtókeretét a régi templomból vették ki és az új templomba helyezték át. A nyugati, toronyalatti köríves kőajtókeret a díszesebb; profilja a szögleten egy erőteljes félhengertagból, külső oldalán egy ugyanilyen horonyból és egy lekerekített élű háromoldalú pálcatagból áll. Ez ajtókeret jelenlegi belvilága 197×128 cm. Eredetileg keskenyebb volt, mert az új templomba való beépítéskor felül egy új, kevésbé kidolgozott kötőmb beékelésével megszélesítették. Ez az ajtókeret díszességénél fogva a régi templom déli bejárója lehetett. A régi nyugati, köríves bejáróajtó és kerete jelenleg a templom déli oldalán van s profilja egy erős félhenger tagozatot mutat. Belvilága kis, falusi templomnál

A csikrákosi r. kath. templom déli bejárója.

szokatlanul nagy, 219×139.5 cm. Ehhez hasonló profilja van a sekrestye köríves ajtókeretének is, mely valószínűleg a régi templomban is e helyen lehetett. Belvilága az előbbinél lényegesen kisebb: 186×91 cm. Mindhárom ajtó profilos része végig, tehát a külsőig ki van dolgozva; nincs sima talpzata, mint a XIII. századbelieknek.

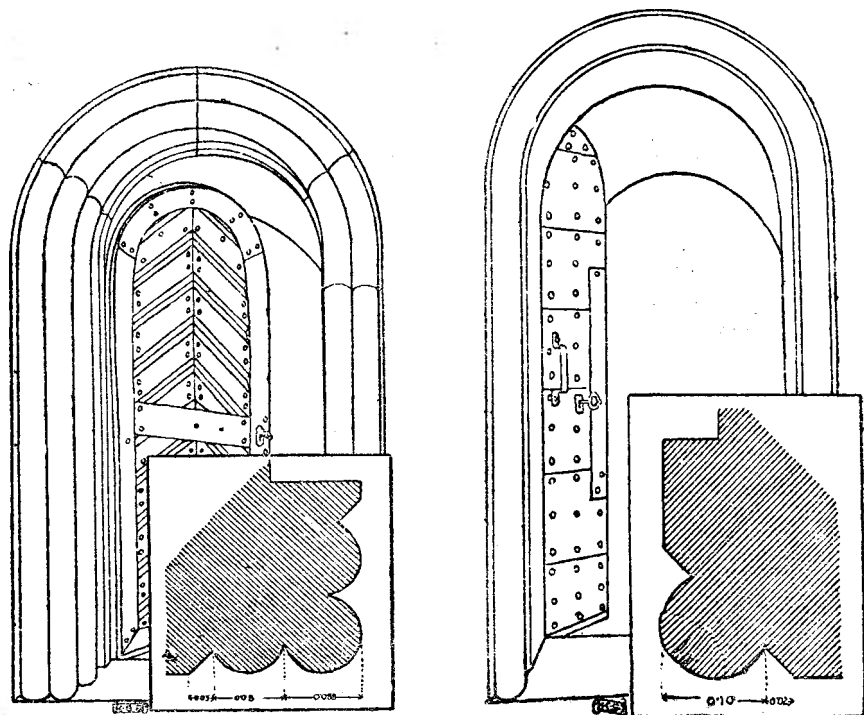
E templom e három ajtókereten kívül még két Árpádházkori emléket őrzött meg, egy keresztelőkútát és egy szenteltvíztartót.

A kő keresztelőkút felső, medencerésze kerek, profiljában hármastagozatú. Peremét vasbronz övezi; ennek alsó széle egyszerű félkörös csipkézettel van ellátva. A szár alapjában hengeres, melybe tizennégy félhengeres pillér van bevésve. A hátsó oldalon egy pillér helyén sík lap maradt, melyet felülről le véssett cik-cak vonal díszít. A féloszlopok alúl egy kerek, domború szélű gyűrűtagban (astragale) végződnek; alatta a szárnak itt sima hengertagja, mely egy keskenyebb kerek párnatag alatt egy, felső felében cik-cak díszes szélesebb hengertagon áll s ez a nyomott féldomború talpzatba van illesztve. Az egész elrendezés feltűnő hasonlóságot mutat a saintmenoni

(Bourbonnais) templom egyik oszlopának formájával; hasonló a saint-menougi (Vierliert) templom egyik oszlopa is. Az első a XII., a második a IX—X. századból való.²

E keresztelőkútnál egyszerűbb a szenteltvíztartó, mely ma is használatban van. Ennek medencéje kerek, felső széle lekerekített. Szára tizenegy féloszlopot mutat, melyek a szár hengerded alsórészébe mennek át, hátsó részén pedig egy féloszlop helyett sík lap van. Talpa kissé szélesebb, ferdén kiugró, hengeres.

Csikrákos. Szentdomokostól kb. 14 km.-re délre a csikrákosi templom őrzött meg napjainkig egy Árpádházkori emléket: a déli bejáró kőkeretét. Ennek két oldala közül a baloldali teljesen ép, a jobboldali rongált. Felső, köríves részéből csak részletek vannak, ezek is megrongálva, teljesen elvakolva és legfelső részében barokki-

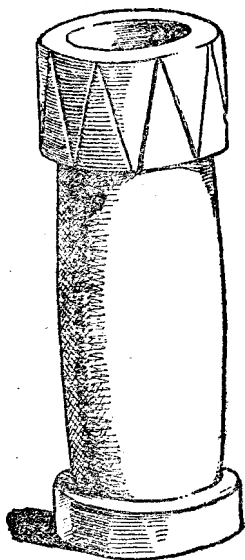
5. és 6. A csiksomlyói Szent Péter plébániatemplom ajtókeretei.

zálva. Profilja szögletében egy megnyújtott nyakú, karcsubb félhengertagot mutat, külső oldalán pedig egy vaskosabb félhengertagot. A profilozás itt is az ajtókeret talpáig ér. Belvilága 219×120 cm.

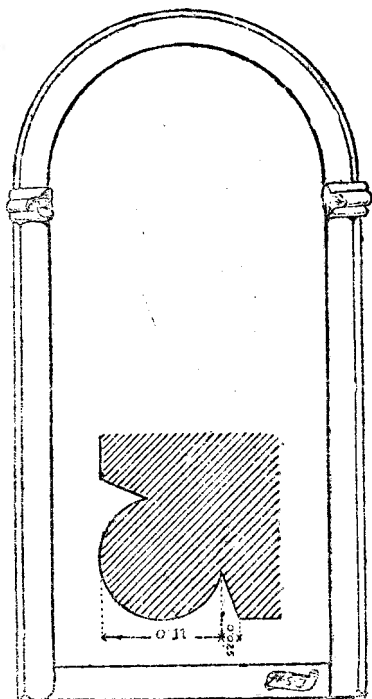
A csiksomlyói szent Péterről nevezett plébánia-templomnak két Árpádházkori műemléke maradt napjainkra. Ez Csikrákostól délkeletre 12 km.-re fekszik. E két ajtókeret a barokkizált, XV. századbeli, gótikus torony két oldalán épült két kisebb helyiségnek, a szertárnak és könyvtárnak bejáratául szolgál. A díszesebb hármás, az egyszerűbb pedig egy hengertagot mutat; utóbbi a szentdomokosival hasonlatos profilú. Mindkét somlyói ajtókeret teljesen ép; profilozásuk talpukig van kidolgozva. Alsó részüket az épületbe helyezéskor simára vakolták. A díszesebb belvilága 181×81 , az egyszerűbbé pedig 188×78 cm.

Valószínűleg e templomból származik a szomszédos *pálfalvi* XIX. század-eleji kis róm. kath. templom Árpádházkori, kő szenteltvíztartója. Ennek hengerded medencéje az oldalain vésett háromszögekre osztott díszítésű. Szára közepe felé kissé domborodó, hengerded. Talpa keskeny korongszerű.

Csikszentkirály. Somlyótól délre, kb. 12 km.-re, e község róm. kath. temploma az Árpádházkori két emléket őrizte meg. A templom toronyalatti, nyugati ajtajának kőkerete profiljában egy erőteljes ép hengertagot mutat; felül, az ívelés kezdeténél, mindkét oldalon egy-egy hármás pálcatszerű, vízszintes, a félhengertagot átfogó díszítés van, sajnos, erősen letöredezve. Az ajtókeret profilozása a küszöbíg van

7. A *pálfalvi* r. kath. templom szenteltvíztartója.

8. A *csikszentkirályi* r. kath. templom nyugati bejárója.

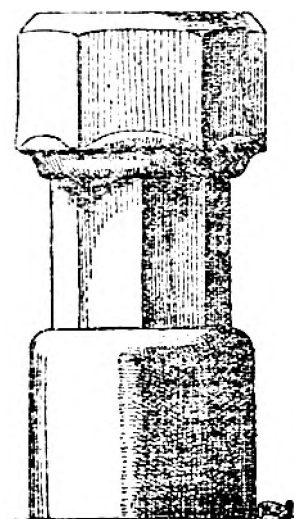
kidolgozva; belvilága 253×106 cm. szokatlanul nagy. Reménységünk van arra, hogy e templom déli, nagyon díszesnek mondott, Árpádházkori portáléja, más egykorú, faragott kőrészekkel együtt elő fog kerülni. E templom másik románkori emléke a kő keresztelőkút. A medence hatoldalú; oldalainak alján az eredetileg hengerded kő domború részeit lekerekítve meghagyták s érdekes díszül szolgálnak. Szára a medence voltta metszetű alja alatt nyolcoldalú; talpa pedig hengerded, felül, a szár felé lekerekített.

Szentkirálytól 12 km.-re, a mai 1838-ban épült *tusnádi* róm. kath. templom helyén Árpádházkori templom volt, ebből azonban csupán az igen érdekes kő keresztelőkút maradt meg napjainkig. Ez alapjában négyoldalú, a medence alatt szárral, nódusszerű díszítéssel és talppal. Élei menedékesen le vannak szelve olyformán,

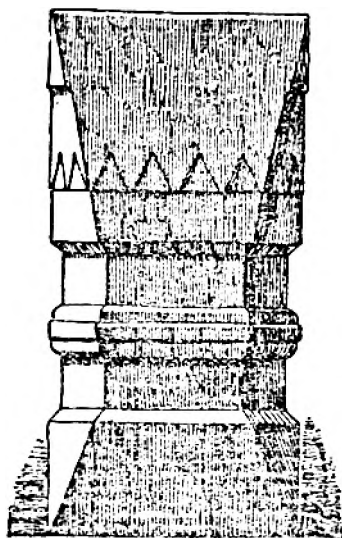
hogy a szárának metszete majdnem pontos nyolcszöget mutat, medencéjének felső széle és a talp alapja pedig négyzetes. A medence alsó harmadát minden oldalon összefüggő cik-cak díszíti, melynél az oldallal lefelé fekvő háromszögek síkja mélyebb, mint a medence felső oldalai.

Csikkozmas. Tusnádtól északkeletre, a kozmási templom egy románkori emléket mentett meg napjaink számára egy, a falba épített nyelű, kerekded fenekű szenteltvíztartót. Ennek felső részét körülfogó szalagja alul cik-cakos díszítésű. Ez a díszítés Árpád-házkori emlékeinken igen gyakori, mint a tusnádi, pálfalvi és szentdomokosi keresztelőkútak mutatják. A kozmási szenteltvíztartó rokonságot mutat a franciaországi soissonais-i (Oise), XII. századi szenteltvíztartóval, utóbbinak feneké azonban lapos.³ E templom keresztelőkútja is románkori, de későbbi a szenteltvíztartónál.

Nagykászon. Kozmástól 12 km.-nyire keletre fekvő nagykászoni róm. kath. XV.

9. A csikszentkirályi r. kath. templom keresztelő kútja.

10. A tusnádi r. kath. templom keresztelő kútja.

századi templom is megmentett részünkre egy románkori emléket, bizonyítékaül annak, hogy e gótikus templom helyén az Árpád-ház korában már templom volt. Ez emlék a templom keresztelőkútja, mely ezek sorában a legszebb. Medencéje fazékalakú, mely díszes tartóba helyezettnek van ábrázolva. A nyolcas tagolású s egyenként, felül ívelt és közepe felé karcsúsodó, összefüggő díszítésű szár négy lándzsalevélalakú, lábszerű díszítéssel van összekötve a kettős, négyszögű, lágyvonalú, párnaszerű talappal. Az alul hegyes levélben végződő lábnak felső, mandorlaszerű része mély bevésést mutat. A négy oldal felső ívét egy alul elkeskenyedő ív követi s a szabadon maradó, befelé ferdülő ívben egy-egy kerek, lepényszerű díszítés van. Az alsó, a talappal szerkezetiileg összekötött, négyoldalú, csonkagulaszerű rész minden oldalába egy-egy felül ívelt, alul lapos fülke van bevésve. Szája meg van abroncsozva; magassága 69 cm.

Menaság. E sorban a legkeletibb Árpád-házkori emléket a Kozmástól 14 km.-re északkeletre fekvő, freskóiról híres, románkori alapon épült XV. századbeli mena-

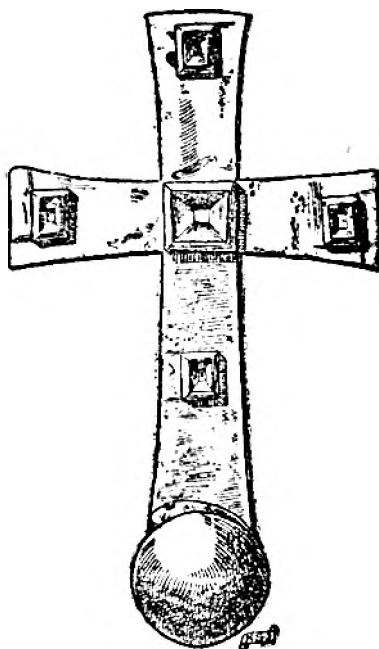
sági róm. kath. templomban találjuk. E későgót templom sekrestyéjének oromfalán van falazva az a kerek kőlap, melynek közepén domború, kerekded díszítés van félkörökből képzett csipkézett széllel s közepén nagyobb kerek lyukkal. E díszített korongból indul ki keresztalakban négy keskeny, külső végein köralakban végződő világítórés. Ezen emlék valószínűleg egy régebbi, XI—XIII. századbeli templomocska szerény, apsis vagy kórus ablakrozsjára lehetett. Hasonlók francia és olaszországi románkori emlékeken láthatók.

* * *

A felkutatott terület első, nagy építkezési korszakának szerény emlékeit itt felsoroltuk. Bár szerények és jelentéktelennek látszók legyenek is, mégis értékes dokumentumai az összekelyek nyugati kultúráltságának.

A román műstílus addig terjedt, meddig Nyugat vallása, műveltsége. A mi Árpádházkori emlékeink egész Európának legkeletibb románkori emlékei, tehát nemcsak reánknezve fontosak és értékesek, hanem általános műtörténelmi szempontból is, ezek lévén Nyugat középkori műveltségének határvölvei.

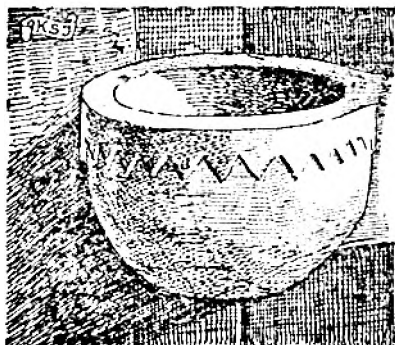
Különös érdekességük az is, hogy ezek az emlékek egymástól 12—14 km. távolságra vannak.

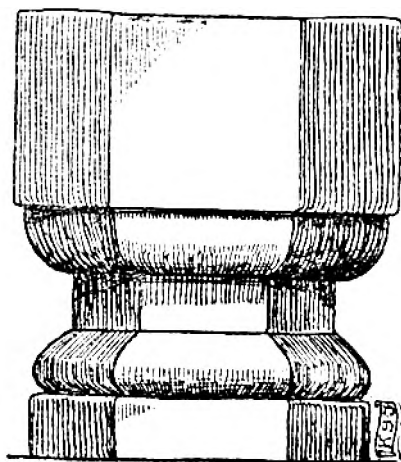
11. A csiksomlyói Mária-szobor tiarájának Árpádházkori országalmája.

A második középkori nagy székely építkezési korszak összeesik Mátyás király uralkodásának idejével. Ez időből, a XV. század második feléből való emlékeink már nem esnek oly távol — 12—14 kilométerre egymástól, hanem faluról-falura gyönyörködhetünk bennük.

E nagyobb és díszesebb templomok a lakosság megszorodásának köszönhetik elsősorban létrejöttüket. A régi szűk lett egyszerű volt. Bár főképpen az első ok bontatta le a régi templomot, de a második ok is nagyban és döntően hozzájárulhatott az új templom építéséhez, minthogy a régi templomhajót is meglehetősen volna nyújtani, oldal- vagy kereszthajóval megbővíteni. Azt hiszem, hogy pszichikai okok voltak azok, melyek a régi templomot eltüntették, hogy teljesen újnak adjanak helyet. Nem elégedhettek meg többé a román stílus nyomott, nehézkes formáival, naiv festmé-

12. A csikkozmási r. kath. templom szenteltvíztartója.

13. A csikkozmási r. kath. templom keresztelő kútja.

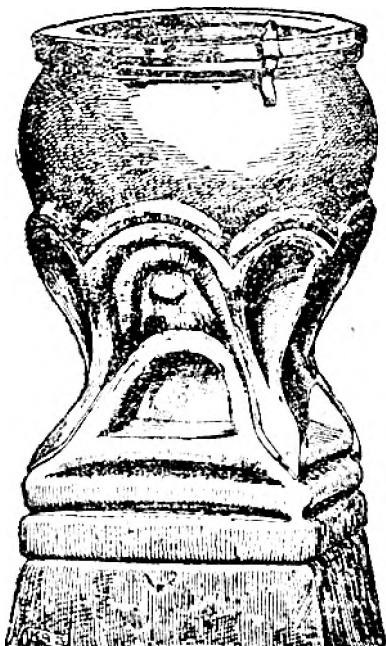
nyivel, faragványaival, mivelhogy e kor szelleme tisztább, mélyebb és alkotni vágyóbb lett. Az alkotásvágy soha sem élt oly hatalmasan, oly tettekre kész erővel a lelkekben, mint e korban. A szellem alkotásaiban a magasságok felé törekedett s magasbatoró vágya különösképpen az építőművészetben érvényesülhetett. Újabbnál újabb formákat talál s játszi könnyűséggel oldja meg a legnehezebb, eddig lehetetlennek látszó építészeti problémákat. A fatalizmus béklyójából szabadult aláztos ember magasabb szellemi életet élő alkotóvá lett.

* * *

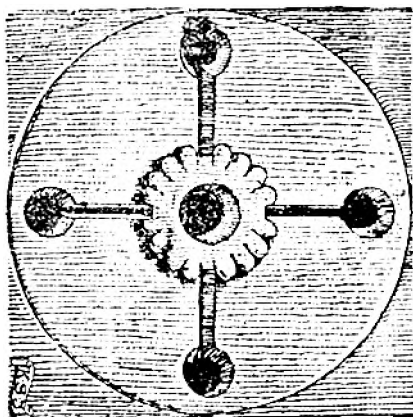
A csúcsíves, később helytelenül gótnak nevezett stílus bölcsője Franciaországban ringott. Első nyomait a XII. évszázad végén, a roueni székesegyház építésénél látjuk. Innen Angolországba s az Iberiai és Appenini félszigetre terjedt. A leggyönyörűségesebben Németországban fejlődött ki, hol virágzása a XIV. század első felében volt. Magyarországon az Anjou-ház alatt kezdődik és pedig francia befolyás alatt. Itt, Székelyföldön, talán a kézdiszentléleki róm. kath. templom az első nagyobb, góti-

kus építmény 1401-ből. E műstílus épen úgy, mint a románkori, a Kárpátok vonulataiig terjedt s a mai gótikus templomaink e szellem legkeletibb képviselői.

A gótika rányomta karakterét a régi moldvai és munteniai templomokra is. A templom e területen természetesen byzanci stílusú és elrendezésű. Ezt kívánta meg a kultusz maga. Ez a programja az épület alapgondolatának s ehhez kellett alkalmazkodnia a szerkezetnek és az ornamentációnak is s így semmi *belső* relációja nincs a gótikával.⁴ E templomokon — melyeknek előképe az Athos hegyén keletkezett s Szerbiából terjedt el a román területekre — gótikus a magasabb felépítés, a támasztópillérek megjelenése, a kő, ajtó- és ablakkeretek és a faragott kőrészletek. Byzantínus terv, melyet gótikus kezek készítenek, gótikus szellemben. Hogy erdélyi, vagy len-

14. A nagykászoni r. kath. templom keresztelő kútja

15. menasági r. kath. templom sekrestyéjének körablaka.

gyelországi mesterek készítették-e ezen byzantínus-gótikus templomokat, a jövő kutatás fogja eldönteni.⁵ A Moldvában, Nagy István vajda idejében épültek nagyon szépek és tanulságosak.

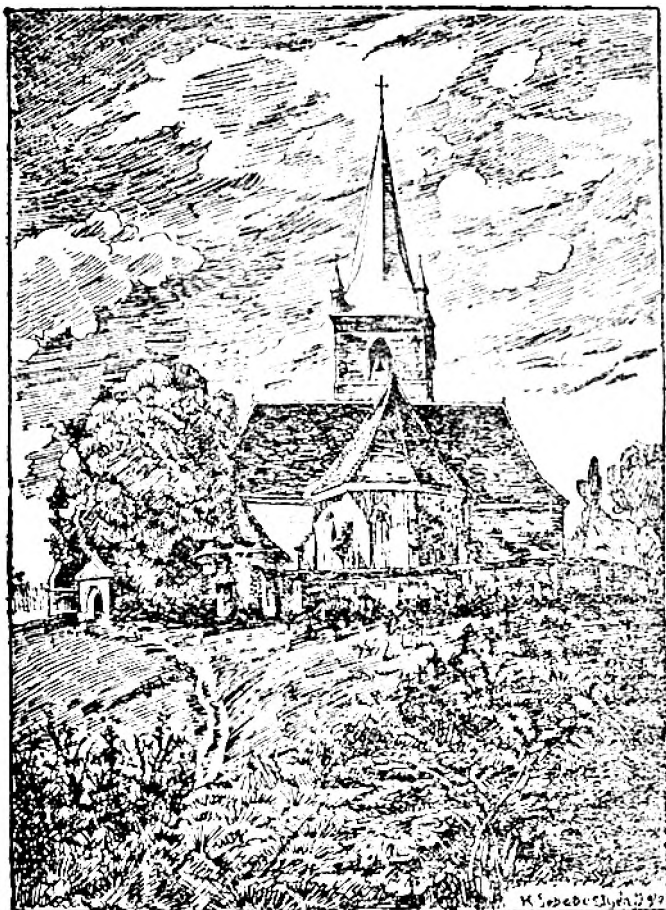
* * *

A most felkutatott terület gótikus emlékei nem nagyszabásúak, kevesebb dísszel épült, falusi templomok. Mindenik templom egyhajós s ha kereszt-, vagy néhol oldalhajói vannak, úgy ezek minden esetben újabb keletűek, leginkább a barokk korszak toldalékai. E korszak sokat rontott rajtuk, némelyikének nemes, gótikus jellege egészen eltűnik a barokk díszítések alatt. Itt is élénken szembőlünk ötlük, hogy az ellenreformáció idejében a jezsuita ízlés milyen ellenszenvvel viseltetett a csúcsíves műstíll iránt; magas ablakait félig befalazta, mért műveit kitördelte, csúcsívét lekerekítette

A gótikus diadalívet kerekre alakította stb. Még szerencsés körülménynek mondható, ha valamely egyházközség ez időben szegény volt, mert így leginkább megmaradhatott temploma a maga gótikus nemességében.

E templomok valamennyije lőréses, bástyás várfallal van övezve s legtöbbször a falun kívüli magaslaton épült.

A Szentdomokostól Nagykaszonig tanulmányozott terület gótikus emlékeit alább ismertetjük:

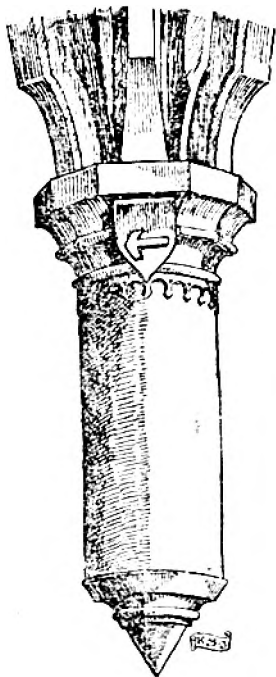

16. A csikrákosi róm. kath. templom.

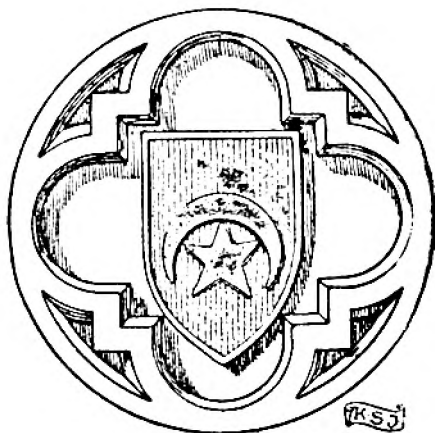
Csikszenttamási romtemplom. A falun kívül, ettől délre eső magaslaton áll a kőmészkőből épített, kb. 11 m. magas toronyrom, melynek nyugati fala ép, északi falának alja s déli falának keleti oldala, valamint keleti fala egészében elpusztult. Északnyugti támasztópillére egészen, a délnyugati pedig csupán felső részében megmaradt. Legfelül két nagy csúcsíves ablaknyílása ép, a másik kettő pedig csak részleteiben maradt meg.

E toronyromon nagyon jól kivehető és tanulmányozható a középkori terméskőfalazat építési módja. A fal külső és belső színét a gondosan összeillesztett természetes kövekből, kövér mészhabarcossal kb. félől magasságig felépítették, azután a két fal közti üregbe meszet öntöttek, kevés éles homokkal keverve; ebbe dobálták azután az apróbb és a külső építésére alkalmatlan köveket, tégladarabokat. A mész itt néhol a kevés víz, vagy elégtelen kavarás folytán megsült, mi helyenkénti vörhenyes színéből állapítható meg. Ebből az következik, hogy a meszet a falközben oltották meg. A fal építése ilyen módon folytatódott felfelé.

Az ablakok és ajtók boltívei nagyobb részt téglából épültek; gyakran lapos, kiválogatott kövekből. E téglák sajátosan kicsiny formájúak, $20 \times 13 \times 4$ cm. méretűek.

17. A esikrákosi r. kath. templom egyik boltgyámköve.

18. A esikrákosi r. kath. templom címeres boltzáróköve.

s kiválóan jó minőségűek. E kis téglatípus jellemző a mi székesföldi középkori építkezéseinkre. Méretük néhol valamivel nagyobb, de hosszúságuk a 22 cm.-t nem igen haladja meg.

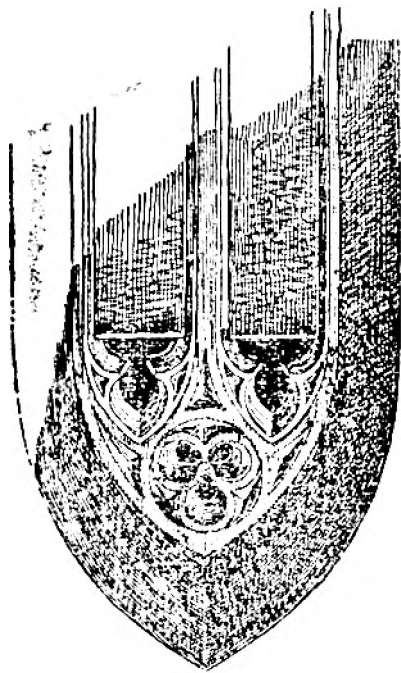
E toronyrom oldalai kívül 4.75 m. szélesek s a fal vastagsága 87 cm. Az északi fal pedig 95 cm. vastag. A torony a teljesen elpusztított templom tengelyében volt, ezzel összefüggésben, bár keleti fala nem volt a templom nyugati falára építve.

A templom egyhajós és apsisa polygon záródású volt. Az utóbbi támasztópilléreinek nyomaiból és a középen levő nagyobb törmelékhalmaiból következtetve, boltzott volt. A hajónak pedig sima famennyezete lehetett. A templom egész belső hossza kb. 18 m. volt. A sekrestye nyomai is kivehetők. Az egész várfallal volt övezve s ennek beltere temetőül szolgált és szolgál ma is.

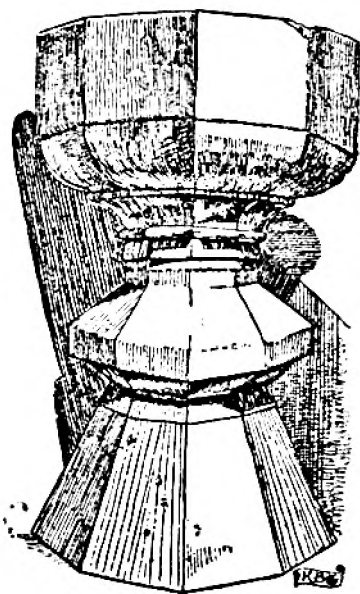
A falak alapját a fő benőtte s csupán a domborulatokból lehetett a valószínű alaprajzot megállapítani. Építésének kora az alap arányaiból és a torony stílusából következtetve, a XV. század második fele.

Csikrákos. Egyhajós csarnok-templom, polygon záródású apsisal, melynek alapja a tizszögnek négy oldala, — magas toronnyal. Egyike a legnagyobb csiki római kath. templomoknak, mely a falun kívüli magaslaton, lőréses és bástyás körfalával a szemlélőben maradandó benyomást kelt.

Arányainál s díszítésénél fogva egyik legjellegzetesebb későgót templomunk. Bel-

19. A csikrákosi r. kath. templom apsisának egyik mértműves ablaka.

20. A karczfalvi r. kath. templom gótikus keresztelő kútja.

világa 26.10 m., ebből az apsis 15.68 m. Rövid hajó, hosszú, keskeny apsis. A hajó szélessége 8.76 m., az apsisé 7.78 m. Külön érdekessége, hogy az apsis tengelye a hajó tengelyétől 80°-ra balra elhajlik, ami dr. Léstyán József szóban közölt véleménye szerint a felfeszített és kiszenvedett Krisztus fejének aláhanyatlását jelképezi.

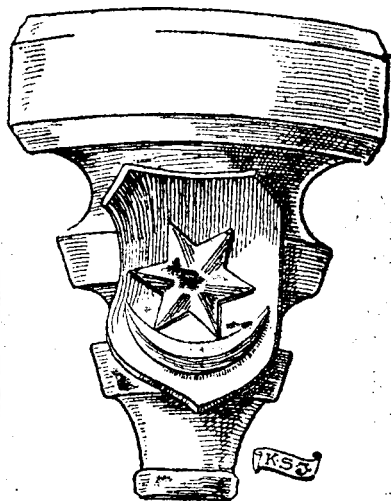
Kereszthajója a barokk műstílus idejében épült (1756—58). A sekrestye megnyújtatott s ennek nyugati oldalához építtetett egy kápolna, mely az északi keresztszárnyat képezi. Ezzel szemben van a déli keresztszárny, melynek szélessége és mélysége a másik szárnyéval — ebbe a sekrestyét is belefoglalva — egyenlő (9.62 m. széles, 6.58 m. mély). E két szárny magassága azonban belül kisebb, mint az apsisé.

Diadalíve csúcsíves; ívelését egy-egy kis kőpárkány választja el függőleges oldalaitól. A két párkány közepét egy-egy, sajnos, ma üres pajzsocska ékíti.

Az apsis belseje szép bordázatával kellemes, gótikus benyomást tesz.

A boltívek gyámkövei félhengerdedek, felül csinos kapitellel, melyek kettős, gótikus profilozás felett, nyolcszögűlap felével fedettek s alul profilos félkupban végződnek. Ezek némelyikén, valamint a diadalív párkányának közepén trianguláris, plasztikusan kidolgozott pajzsok vannak. A leckeoldalon, a diadalívtól második pajzs mezejében — pólya helyén — kalapács látható, mely talán — bár így, szokatlan beállításban — Krisztus kínszenvedésének emlékét jelenti. A többiekéről a barokk türelmetlenség leverte a címerképeket. A kalapácsos címerképű pajzsral szemben levőn, Magyarország egyik Hunyadi holló körvonalait véltük kivethetni.

Az apsis bordái három boltzárókőbe támaszkodnak. A legbelső, a záródásban, ötszirmú, teljes, tehát belső szíromkoszorús rózsát mutat; a diadalív felőli szintén ilyen mértműbe foglalva.

21. A csikszentmihályi r. katb. templom címeres boltzárókőve.

Minket leginkább a közbelső zárókő érdekel, mert ez négykarajos mértművében egy címerképes plasztikus és színezett háromszögpajzsot tartalmaz. A pajzs vörös mezejében egy fekvő, szarvaival lefelé fordított, arany holdsarló van s ennek ölében alul egy ötágú arany csillag. Bár a címerábrázolás hibás, mert a pajzsban a címerkép lefordult, mégis a Hunt-Pázmán nemzetség címerét ismerjük fel benne és pedig János, Szentgyörgy és Bazin grófja, erdélyi vajda révén.

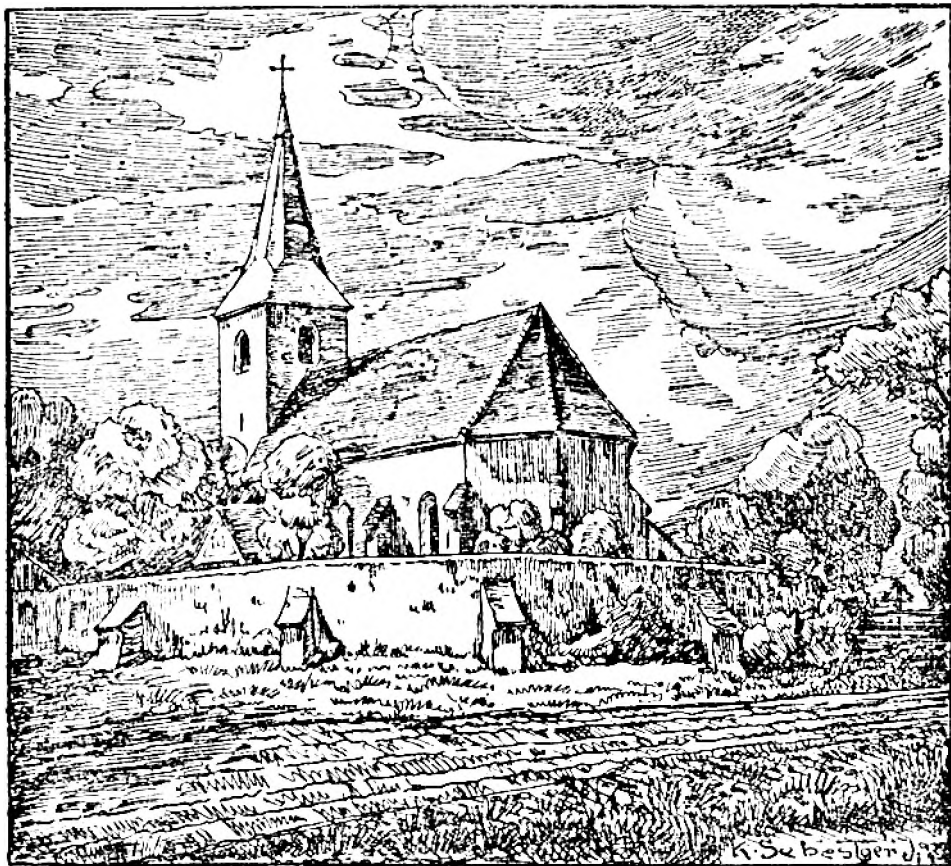
A hajó erősen barokkos. Menyezete lapos, stukkós. Barokkori keletű a kórus felépítése, valamint a templom déli oldalán a kórusfeljáró és a boltíves, oszlopos folyosó is, mely a déli bejárótól a kereszthajó külső szintjéig halad.

A déli bejáró kőkerete románkori, jelölül annak, hogy e templom helyén az Árpád-korban templom volt. A sekrestye ajtaja leszelt ívű, gótikus. Az apsis ablakai közül egyiknek csúcsíves alakja van, mértművei azonban kitörtettek; a második befalaztatott, de igen szép mértműve szerencsére megmaradt. Egy igen szép mértművű ablak nyílik a templom belsejéből a déli kereszthajó menyezete fölé a padlásra. A sek-

restyének keletre egy kis kőkeretes, négyszögű, gótikus ablaka van. A másik, mely nyugatra nyílik, jelenleg az északi keresztszárnyba szolgál; ez csúcsíves és egykorú a vasrostélya is.

A templom nyugati bejáratának kerete köríves, barokk. Úgy látszik az a leszeltívű, gótikus ajtókeret, mely a déli barokk szárnyba emelet magasságban van beépítve és befalazva. Innen került mostani helyére, ahová alkalmasint kórusfelfjáró terveztetett.

A támasztópillérek egykorúak az épülettel, de át vannak alakítva.

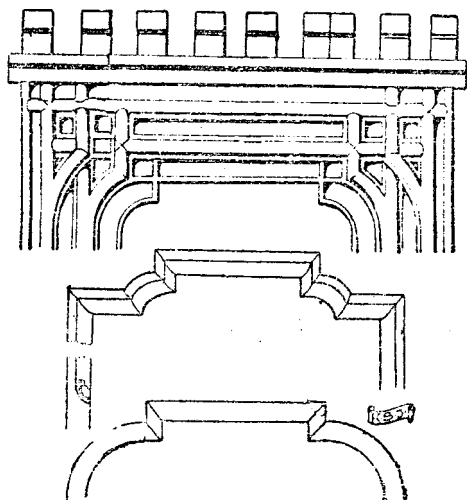
22. A csikdelnei r. kath. Szent János templom

A hatalmas, koronázó párkányáig 30 m. magas torony a templomhajó tengelyében áll, ezzel összeépítve. Négyoldalú; terméskőből épült, a boltozásra s más helyekre $21 \times 13 \times 3$ cm. méretű téglák alkalmaztattak. Bejárata egyszerű, lementszett élű csúcsíves kőkeret. A templom oldalain, emeletenként egy-egy lőrészzerű világító-rés van, ezek nem esnek pontosan egy függőleges vonalba. Felül pedig mindnégy oldalán egy-egy nagy, csúcsíves nyílás (csiki toronytípus). Négy kis fióktornya valószínűleg későbbi toldalék.

Koronázó párkányprofiljának metszete erőteljes, félhengertag feletti kihajló ívet mutat. Ugyanilyen koronázópárkánya van a templom régi részeinek is.

A torony kívül a maga egészében festve van. Quaderezés s ezek közt rendszertelenül vörös festékekkel állatok, emberek, égitestek tarkálnak a torony falán. E festés mesterét is ismerjük, mert a templom déli keresztszárnyának boltozata felett, a fedéi alatt, nehezen megközelíthető helyen a következő vörös festésű minusculás felírat olvasható: Hoc. opus. fecit. petrus. Zabya. Előtte pedig .nno MoSofoTo.— (1507). A torony koronázópárkányának festése igen dekoratív. A felső íven fehér alapon lefüggő, fekete lóherlevél sor, s a hengertagon vörös-fehér harántsávozás díszlik. A templom párkányzatán, mint a felírat feletti, elfedett részen látszik, az egészen, tehát a hengertagon is, váltakozva öt vörös-fehér-vörös, függőleges sáv és utána öt lefüggő, fekete lóherelevélalak sorakozik; itt a lóherlevélsor alatt a hengertag fehér.

E templom főoltárának képét Math. Veress festette 1794-ben s Krisztus születését ábrázolja.

23. A csikdelnei Szent János templom kő-ajtószemöldökei.

A templomot lőréses, bástyás várfal övezi.

E község határában, a meredek Bogát hegyen, — melyen hajdani erődtésekre mutató földbevágások és árkolások látszanak — áll egy kis kápolna, melynek alakja, polygon záródása, csúcsíves ablakai a XV. századra mutatnak.

Csikarcfalva. A falun kívüli, magas hegyfokon épült s magas kőfallal övezett róm. kath. templom igen festői hatású.

Barokk átalakítású, egyhajós, polygon záródású apsisú templom, külön a várfalba beépített magas toronnyal.

Apsisának záródása, a nyolcszög három oldala, szép gótikus bordázattal. A hajó az apsis felé meghosszabbított, illetve utóbbi megrövidített azzal, hogy a régi diadalívet lebontották és bennebb építették, természetesen barokk stílusban, körívesen.

A gótikus bordák gyámkövei tagozott kúpalakúak, különbözők. Legérdekesebb

az a gyámkő, mely az evangéliumi oldalon, a záródás kezdetének szögében van; ezen szakállas, de bajusztalan, befonott körhajú férfifej van kifaragva, nagy kerek kalappal (glóriával?).

Az apsis bordázatának két záróköve van. Az egyik lapos, modern festéssel, a másik át van fúrva.

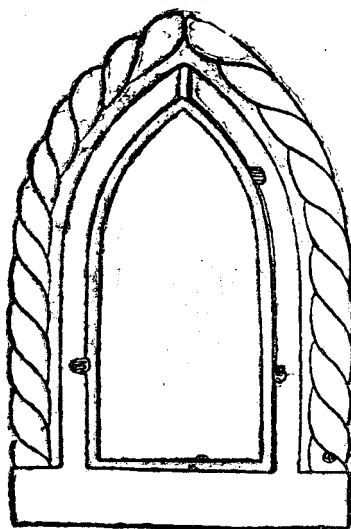
Hajdan csúcsíves ablakai ma barokk stílusúak. Kívül kőkereteik és kitört mértműveik csonkjai kivehetők. Régi ajtókeretei eltűntek, ma barokk ajtajai vannak.

Régi szentségfülkéje az apsis evangéliumi oldalán megvan. Két oldalán baldachin alatt üres szoborfülkéje van, felül három fialás számárhátív fedi.

A támpillérek fedőlapjainak alsó lapja befelé lejt, hosszában félhenger horonnyal.

Az apsis koronázó párkánya is megmaradt s díszesebb a rákosinál, bár lényege ugyanaz. A hengertag felett az ívelt részt mutatja s e felett még egy pálcatagot.

A nagyon szép, gótikus, kehelyalakú kőkeresztelő kútát nem használják.

24. A eszterházi Szent. János templom népies-gótikus szentségfülkéje

E templomot erős, magas várfal övezi, ép vívófolyosókkal, lőrésekkel. Ennek donjonja, illetve kaputornya a templomtól külön épített torony, kívül egy kis elővárral. A torony külsejében barokk, belsejében azonban megtaláljuk az alacsonyabb XV. századbeli tornyot, ennek nagy, befalazott, csúcsíves ablakaival.

Csikszentmihály. Egyhajós, polygon záródású apsisu templom, hozzáépített magas, karsú toronnyal. Apsisa 10.36 m. hosszú, 6.62 m. széles s a nyolcszög három oldalával záródik. A hajó 11.11 m. hosszú, 6.59 m. széles s ehhez a déli oldalon egy barokk oldalhajó épült. Az apsis tengelye 5°-kal hajlik el jobbra a hajó hossz-tengelyétől.

E templom apsisa nem tartozik bár a nagyobb műgonddal épültek közé, mégis kellemes hatású.

A bordázatnak két záróköve van. A záródásbeli az érdekesebb. Erre egy tárcsapajzs van kifaragva, melynek mezejében, — nyelével lefelé, — gerenda helyén ka-

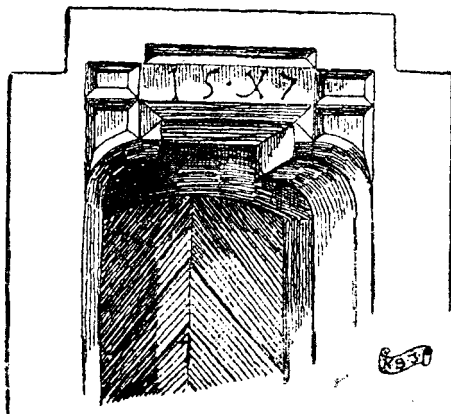
lapács van, melynek nyelét jobbháránt egy összecukott harapófogó keresztezi. EME jobboldalt egy szeg kíséri; ez az ábrázolás Krisztus kínszenvedését szimbolizálja. A másik zárókövet Mária jelvénye, a rózsza ékesíti.

A boltgyámkövek kehelyidomúak. Az evang. oldalon levő középsőn tárcaalakú pajzs van kifaragva, kissé homorú lappal (a későgót pajzsokra jellemző), melynek mezejében fekvő félhold s ölében hatágú csillag a címerkép. A pajzs eredeti festése vörös volt, a csillag sárga, a félhold színe meghatározhatatlan. Ez a Hunt-Pázmán nemzetség címere és pedig János, Szentgyörgy és Bazin grófja, erdélyi vajdáié.⁶

A diadalív barokk.

A templom nyugati, toronyalatti bejárata csúcsíves, két pálcátagot és két hornyolatot mutat, csillaggal díszített talapzattal. Az ablakok mind átalakítottak a XVIII. században. Az eredetiek nyomai még kivehetők. A hajónak és az újabb oldalhajónak, valamint a sekrestyének lapos, stukkómenyezete van.

E templomnak igen szép a tornya. Magas, karcú, csiki toronytípus, természetből építve; a helyenként felhasznált tégl mérete $21 \times 13 \times 4$ cm.

23. A csíkszentkirályi r. kath. temetőkápolna kő-ajtókerete.

A torony ajtaja nem egykorú az épülettel. Ez ajtókeret alakjában bár gótikus reminiscenciákra mutat, mégis díszítésénél fogva készítése a XVI. század végére tehető. Oldalai s felső két szögében ívelt, felül vízszintes szemöldökének lapja táblás díszítés közt különböző alakú rózsákat mutat és pedig hetet. A toronynak faragott kőből való, csúcsíves világítórészei vannak, felül pedig négy nagy csúcsíves nyílása. E tornyot az építésnél alacsonyabbra vették, mert a nagy csúcsíves ablakok alatt hasonlóknak befalazva. Úgy látszik, hogy az építők nem voltak vele így megelégedve, mert még egy emeletet raktak rá. Koronázó párkányának profilja ugyanolyan, mint a rákosi, hasonló festéssel, mely kétségtelenül a Zabya Péter műve. A torony felső részén feliratok voltak, de ezek nem olvashatók.

A templom, mely szintén a falun kívüli magaslaton fekszik (ma már a falú erre terjedt), lőréses, bár alacsony körfallal van övezve, melynek nyolc bástya van.

Csíkszentmihály. E román. kath. templom teljesen átalakítottatott úgy, hogy semmi része sem mutatja, hogy középkori eredetű. Máma egészen barokk. Tornya azonban érintetlenül maradt. Ez egyike a legszebb és leghatalmasabb XV. századi gótikus, csiki tornyoknak.

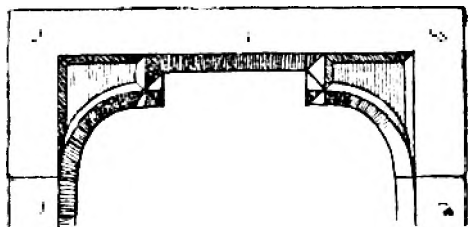
A templomot lőréses és bátyás várfal övezi

Csikdelne. E község határában, künn a mezőn, egy magaslaton fekszik magányosan a várfallal övezett Szent János templom.

Későgót tornyával együtt jelentősebb átalakításon nem ment át, csupán 1613-ban midőn díszes famennyezete, északi támpillérei és sekrestyeajtaja készültek, s 1710-ben midőn portikusa épült és kimeszeltetett.

A templom egyhajós, s polygon záródású apsisa van. Diadalíve csúcsíves. A 10.11 × 6.75 m. méretű apsis záródása a nyolcszög három oldala. A boltgyámkövek kehelyidomúak; egyikükön, a lecke oldalon, olasz lőfőpajzsocska van kifaragva mezejében latin kereszttel, ez arra mutat, hogy építője olasz volt.

Három boltívzáróköve van, mindhárman erőszakos letörések nyomai. A záródásbelin olaszos pajzs van, melynek alsórésze letörtött; a pajzsban domború szív, s ezen egy lóherelevélkereszt, melynek alsó szára kiszélesedve a szív síkjába enyészik. Ez vallásos jelvény. A középső záróköven tárcsapajzs van, melynek baloldala letöredezett; ennek címerképe alkar, kezében fenyőtobozt (?) tartva (meg nem határozható címer). A harmadik zárókőben alúl-felül kidomborodó oldalú téglalap van, benne egy futó farkassal. Ha az utóbbi címer, úgy ez talán a Szapolyaiaké.

28. A csikdelnei Ferenczrendi zárda gótikus ajtókerete.

A templom ablakainak mértművei kitortek és a csúcsívek kerekké alakíttatták. Csupán a hajó diadalív melletti — és a sekrestye ablakocskája csúcsíves, de nem mértműves.

Ajtókeretei eredetiek. Legdíszesebb a déli, mely későgót, leszelt íves, egymást keresztező pálcatagokkal és szemöldökén, felül kő oromsorral. Itt a mester beosztási hibát követett el, mert két orom összekerült. A nyugati bejáró kőkerete, valamint a sekrestyéjé is egyszerűbb, leszelt ívű, későgót.

A szentségfülke átkerült a leckeoldalra, s itt a Delnei Incze család stallumának háta megett van. Érdekes, mert falusi munkának látszik, népies gótika.

A hajónak nagyon szép, 1613-ban készült, festett mennyezete van. Virágmotívumai a mi erdélyi renaissanceunk gyönyörű példái, s nem ismeretlenek az erdélyi, fejedelmi 1605—30. közt keletkezett ármálisok tanulmányozói előtt. A gyulafehérvári, fejedelmi udvar is hatalmas kultúrközpont volt.

A delnei torony zömökebb, mint a rákosi, szentmiklósi és szentmihályi, bár ezekkel egykorú, a XV. század második feléből való. Keskeny, csúcsíves világítórései vannak, felül négy nagy csúcsíves nyílással.

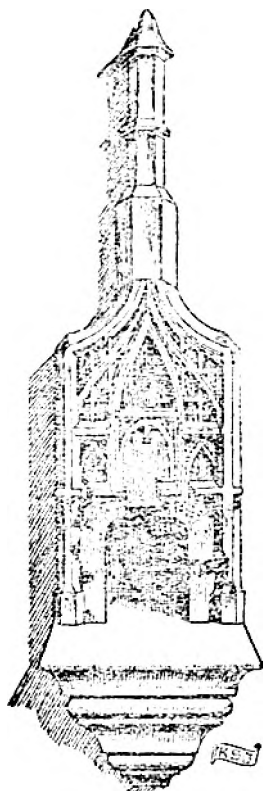
E templom faragott díszéből és pajzsformáiból következtetve olasz mester munkája.

A csikdelnei kápolna, a falú elején, az országút mellett van, s jelenleg ez a község róm. kath. temploma. E XV. századbeli emléknek a XVIII—XIX. század fordulóján

lóján megnyujtott, s toronnyal ellátott hajója polygon záródású, gótikus absida **EME** melyet nem terveztek boltozottnak; egyszerű, stukkó mennyezete van. Diadalíve csúcsíves. Ajtókeretei leszelt ívűek, egyiket, a nyugatit az előhozatalnál megváltoztatták, szemöldöke barokk. Ablakai gótikusak, XV. századbeli, csúcsívet azonban lekerekítették.

Csikszögödön szintén XV. századbeli, kisebb templom van, szép boltozott absissal. ajtókkal, ablakokkal és támasztópillér fedőlapokkal, s a barokk korszak sok átalakításával.

Csiksomlyón, a Szent Péterről nevezett plebániatemplom helyén, mint előbb lát-

27. A csíkcsütöszi r. kath. templom szentségfülkéje.

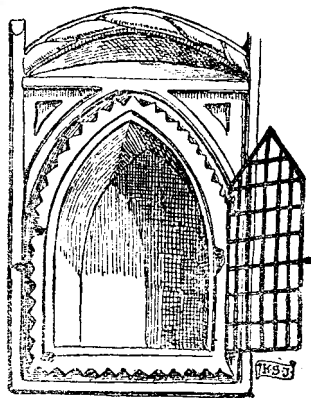
tuk, Árpádkori templom volt. Ezt a XV. század második felében későgót templom követte. Ezen második építkezési korszak emlékét főként a torony őrzi, melynek bel-sejében úgy a keskeny, gótikus világítórészek, mint a négy felső, csúcsíves nagy nyílás — bealazva — kivethetők. A templomot körülvevő várfalba egy leszelt ívű, későgót ajtókeret van bealazva, mely szintén e kor emléke. Gótikus profilja van a támasztópillérek fedőköveinek is.

E nagy, díszes templom 1608-ban meg bővítettett. Jelenlegi alakját a XIX. században nyerte.

Csiksomlyón, a Ferencrendi zárda alapjait szintén a XV. században tették le, mint néhány, bár kevés számú kömléke bizonyítja. E korszakra utal az a leszelt ívű, későgót kőajtókeret, mely a zárda földszinti keresztfolyósója délkeleti szárnyának falába van beépítve. Ugyane korból való a pince ajtókerete és egy kis, négyszögű pinceablakkeret is. A zárda jelenlegi, hatalmas épülete, a monumentális templommal együtt a barokk korszakból való. A nagyterjedelmű, díszes zárdatemplom erdélyi barokk emlékeink közt a legelső helyet foglalja el.

Csikszentkirály. E templom helyén az Árpádház korában, román műízlésű templom állott, mint a jelenleginek nyugati kő ajtókerete bizonyítja. A jelenlegi templom a XV. század második felében épült, mint hosszú, polygon záródású apsisa, s ennek záródásában a későgót bordák — részben ezek helyei — valamint kívül a támpillérfedőlapok bizonyítják. A barokk műízlés korában e templom XV. századbeli tornyával együtt — melyet egy emelettel megmagasítottak — átalakítottak. Keresztelőkútja románkori.

E község barokk temetőkápolnájának leszelt ívű, későgót kőajtókerete van, 1517. évszámmal.

28. A csikszentléleki r. kath. templom, népies-gólikus szentségfülkéje.

Csikszentimre. Temploma gótikus volt. Apsisának záródásában a csúcsíves boltsüvegek még megvannak, s a bordák helyei kivehetők. A XVIII. században annyira átalakították, hogy ma teljesen barokk.

E község határában van a XV. századbeli Szent Margit kápolna, két magas, keskeny, felül inkább háromszögben, mint csúcsívben végződő kő ablakkerettel, s leszelt ívű későgót ajtókerettel. Ez egyszerű lapos, fehérre meszelt deszkamenezetű kápolna egyetlen ékessége szép, XVI. századi szárnyasoltára.

Csikcsatóság. Temploma alapjában későgót. Apsisának polygon záródásában a három boltsüveg a bordák helyeivel megtalálható. A déli bejáró ajtókerete, valamint a sekrestyéjé leszelt ívű, későgót. A templom egyebekben teljesen barokk. E templom őrizte meg a feltárt terület legszebb gótikus szentségfülkéjét, eredeti helyén.

Csikverebes. Temploma a XV—XVI. század fordulójáról való, a legfiatalabb a középkori templomok sorában. Apsisa polygon záródású, a nyolcszög három oldalával záródik, s ebben régi boltozatának kevés maradványa látható, a bordák helyeivel. A hajónak újabb boltja van, s az egész templom a barokk korban nagyon átalakult.

Diadalíve barokk. Két ajtajának kőkerete leszelt ívű, kései gót, belül vésott rozetták-kal díszítve. Ablakai körívesek, de látszik, hogy csúcsívesek voltak. Sekrestyéjének boltozata a régi, dongabolt. Érdekes, régi szenteltvíztartója van.

Csikszentlélek. A falun kívüli dombon festői képe van e várfallal övezett, középkori, róm. kath. templomnak.

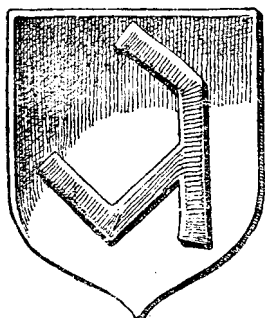
Hosszú, polygon záródású (a nyolcszög három oldala) apsisa van (11.93×6.58 m.) s eredetileg rövid (5.30 hosszú, 6.80 széles) hajója, melyet 1806-ban megnyújtottak; tornya is ekkor épült.

Tengelye nem pontosan kelet-nyugati irányú, mert 24⁰-kal délre hajlik.

Diadalíve csúcsíves. Az apsisnak szép, gótikus hálóboltja van, zárókövek nélkül. A gyámkövek tagozott, kehelyszerűek s mind egyformák. A hajónak boltozata barokk.

Az apsis ablakai csúcsívesek, mértműveiket azonban újabban kitörték. Ajtókeretei közül a déli egykorú a templommal; ez csúcsíves, s három hornyolat közt két pálcátagot mutat.

Különös figyelmet érdemel már népművészet-történelmi szempontból is — az eredeti helyén, az apsis evangéliumi oldalán levő — csúcsíves szentségfülkéje. Ez falusi, nem iskolázott kőfaragó munkája, népies gót. A csúcsíves nyílást körülvevő cik-cakos rámat pedig valószínűleg valamely románkori emlékről másolták. Felső ívének csavart pálcátagja rokonságot mutat a delnei szentségfülke hasonló keretével. Talán egy ember kezemunkája mindkettő. A szentlélekinek rácsos vasajtaja is ránk maradt, mely szintén primitív, falusi kovács munka.

29. A csikmindszenti r. kath. templom egyik gyámkövének mesterjegyes pajza.

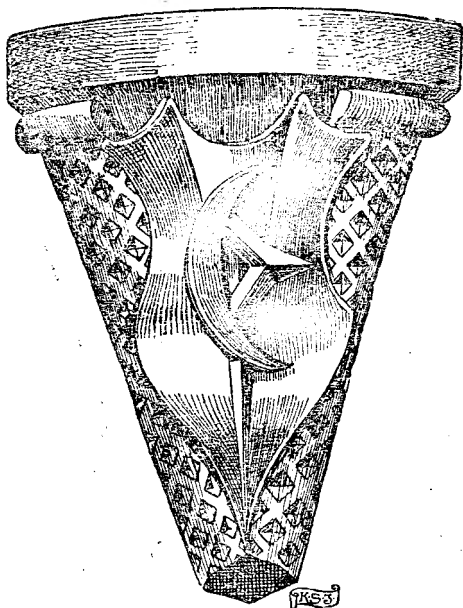
30. Ablakmértmű Csikmindszentről és Ménaságról.

Szentlélek határában, a Csikszereda felé vezető országút mellett van az u. n. *Vereskép*. Ez egy 160×160 m. alapú, kb. 5 m. magas, tömör, négyoldalú, felül újabban kőkeresztelékkel ékített, csonkakúpalakú, toronyszerű építmény, egy minden oldalon 20 cm-mel szélesebb terméskő alapon. E torony mindnégy oldalán egy-egy felül köríves bemélyített képsík van (145—98 cm.). E felett van a gótikus koronázópárkány, melynek a falazat felé élesen beugró lapja mély, hengerszerű hornyolatot mutat. E párkányt mindnégy oldalon a csonkagulaszerű csúcsba átmenő, hasonlólag felül kerek s kőkerettel körülvett képsík szakítja meg. A mű nyolc képsíkján freskónyomok vannak, ezek sajnos nem restaurálhatók. E mű valamely győzelem, vagy más nagy esemény emlékére a XV. században épülhetett, s valamely hasonló ok emlékére a XVII—XVIII. század fordulóján, leginkább felső részében újra építetett. Remlandófélben van, restaurációra szorul.

Csikmindszent. Szép, középkori templom, polygon záródású, szépen boltozott apissal, a barokk műstílus korában átalakított hajóval, s újabb toronnyal.

A későgót apsis — melynek záródása a nyolcszög három oldala — hosszú, keskeny (11.10×5.46). Boltozata erőteljes bordázatú, melynek három záróköve van; a két belső csillagdiszítésű, a külsőbe görögkereszt van vésvé. A gyámkövek egyszerű, facettás és tagolt consolok. A leckeoldali középső gyámkőven egy nagy, plasztikus későgót, homorú háromszögpajzs van kifaragva, mezejében egy nagy, szépen kidolgozott mesterjeggyel.

A diadalív köríves, barokk. A hajó boltozata és egész mai képe barokk. Az ajtók mind újak. Két apsisablaknak szerencsére a szép mértműve, s középoszlopa megmaradt, bár belül a mértmű be van falazva.

31. A menasági r. kath. templom címeres boltgyámkőve.

Különösen szépen indult, gótikus, de be nem fejezett szentségfülkéje eredeti helyén van, s megmaradt rácsos vasajtaja is.⁷

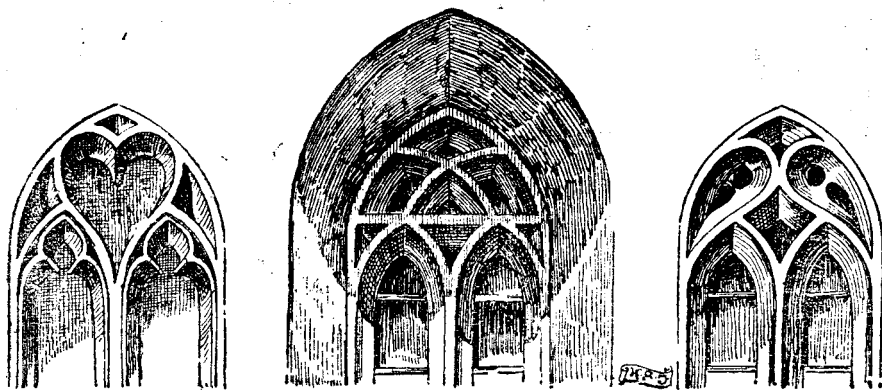
E templomot lőréses várfal övezi, ebből a szomszédos plébánia udvarába egy szintén félbehagyott, csúcsíves ajtó vezet.

Menaság. E falu van a legkeletebbre, a havasok alján, hova a középkor műveltsége — a természeti viszonyok folytán eljuthatott. A védelemre épült várfallal övezett templom sok tekintetben a legérdekesebbek egyike a felkutatott területen. Ennek helyében már az Árpádház korában templom volt, melynek szerény körablaka a mostani sekrestye oromfalába van falazva. A mai templom apsisa Árpádkori alakra épült, a nyolcszög három oldalával záródik. Mérete 4.68 m. hosszúság mellett 6.32 m. szélesség, tehát szélessége nagyobb, mint hosszúsága. Arányai hasonlóságot mutatnak a rétyi ref. templom apsisának méreteivel. A rétyi apsis záródása félkörös, a menaságié pedig szögletes. A régi, Árpádházkori alakra épült fel a XV. század második felében

— a székely nemzet második, nagy templomépítő korában — a mai későgot apsis, esetleg csak e korban alakítottatott át. Az első korszakból való a kicsiny sekrestye is, csúcsív metszetű boltozatával.

E templom belseje szépséges freskóival, egy régen letűnt kor poézissel teljes, gazdag lelkiéletének emlékeit sugározza ránk. Feledhetetlenül kedves és felemelő az a benyomás, melyet e komoly, áhitattól megszentelt, kedves templominterieur a szemlélő lelkében megörökít.

Diadalíve csúcsíves, s belső ívmezejében freskók vannak. Az apsis menyezetének szép hálóboltozata van. A boltgyámkövek kehelyidomuak, s mind másformájuk és díszítésük. Az evangéliumi oldalon, a záródás szögében levőn, egy igen karcsú pajzs van plasztikusan kifaragva, s ennek mezejében ismeretlen címerkép látható. Félhold, szarvaival balra fordulva, melynek öbléből szárainál fogva oldalszarufa tör elő, melynek csúcsa ékszerűen ki van hegyezve. E szarufa két szárának és csúcsának képzelt keresztmetszete tompaszögű háromszög, s így a szarufa lapjai közepén éles ormósok. A pajzs korai renaissance típusú, hosszú, karcsú; pereme mindkét szögében karajosan

32. A csikszentgyörgyi és csikmindszenti r. kath. templom ablak-mértművei.

levágott s ezek közt ívesen kikanyarított. A felső szögletek alatt a pajzs erősen elkarcsusodik; oldalai lejjebb, a pajzsderékon könnyedén kikerekedve — baloldalt szögben törve — futnak a hosszú, hegyes pajzslábba. A pajzs felső része homorú, dereka domború, s lába felé ismét elhomorodik. A középső peremív csúcsaiból egy-egy éles borda fut a pajzslábba; a két borda a közepén egyesül s innen ékszerűen enyészik az alsó csücsökbe. E címer így nem ismerős. Alkalmasint, a Hunt Pázmán nemzetségi címernek idegenszerű ábrázolása.

A bordáknak zárókövei nincsenek, ezek helyére hársfakorongok vannak felerősítve, festett színes rozettákkal.

A bordák kereszteződéseiben renaissance formájú hársfa pajzsocskák vannak felerősítve, ezeknek nagyjából fiktív címerképei vannak. Úgy látszik, hogy az 1655. évi restauráció alkalmával átfestették őket és így eredeti jellegüket elvesztették. Egyik pajzsban az ősi, székely címer egy változatát ismerjük fel. Ez vörös pajzsban — ennek baloldalán előtűnő felhőkből — előtörő, lefordított páncélos kar könyökével föl — kezében vörös szíven átszúrt egyenes kardot tartva; a pajzslábban sisak, — a kar felett

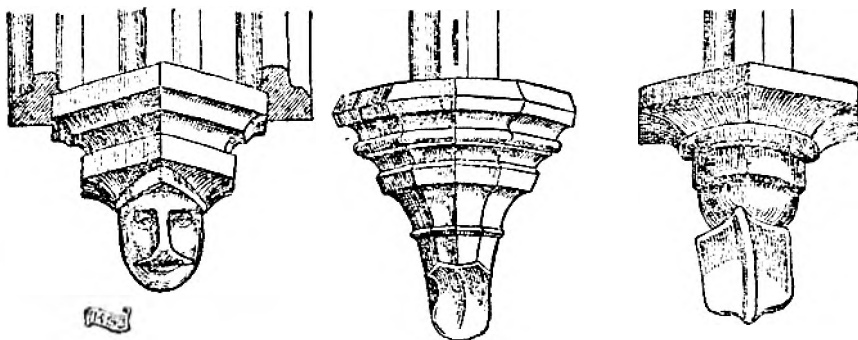
meghatározhatatlan címerkép lebeg. Több tagolt mezejű pajzsban a magyar vörös sávokat találjuk meghatározhatatlan címerképekkel kombinálva (pl. 1—4 magyar vágások, 2—3 fehérben fekete rózsza). Esetleg meghatározhatók lesznek ezek: vörös rámás fehér pajzsban, harántkeresztben átnyilazott szív, s felette lebegő gyűrű. Négyelt pajzs, 1—4 kékben pelikán fiókáival, 2 fehérben vörös félhold, 3 fehérben vörös csillag.

A hajó megnyújtott, barokkos átdolgozása, lapos menyezetű, barokk kórossal. Déli oldalán oldalhajó épült, s ennek a diadalív mellett egy kis, keskeny, csegyes csúcsívű ablaknyílása van az oldalhajó felé, alsófele elfalazva.

A templom nyugati, toronyalatti bejárója csúcsíves kőkeretű, a többi új. A régi déli bejáró későgót, leszelt ívének töredékdarabjai a cinteremben vannak; profiljuk két hornyolat közt, egy félhengeres pálcátagot mutat.

A támasztópillérek fedőlapjai gótikusak; beugró lapjuk, mely derékszöget képez a felső lappal, mély félhengerszerű horonyt mutat.

A templom románkori alapon, a XV. század második felére utaló későgót stílusban épült, mit ablakmértművei, ajtómaradványai, támpillérfedőlapjai igazolnak.

33. A csikszentgyörgyi r. kath. templom boltgyámkövei.

Eredetileg az apsis is lapos, famenyezetű lehetett s ezt a XVI. század első felében cserélték ki a mai boltozattal, mit bordametszetei, freskói és pajzsformái bizonyítanak.

Csikszentgyörgy. E bástyás várfallal körülvett templom a tanulmányozott terület nagyobb egyházi építkezései közé tartozik. Nagyságra és kidolgozottságra nézve a csikrákosi után következik; nagyon szép középkori műemlékünk.

Tervezésének alap gondolata s részletei arra mutatnak, hogy e két templom ugyanegy mesternek a műve. Szép apsisa, hatalmas boltíveivel és bordázatával maradandó benyomást tesz a szemlélőre.

Az apsis a nyolcszög három oldalával záródik. Négy kerek- és három trianuláris zárókőve. A keresztbordák kerek zárókőveinek lapjába sugárkörök vannak bevésve. A pajzsokba pedig — melyeknek tengelye középkorosan ferdén áll — közelebbi renovációk évszámai vannak felfestve. Nem valószínűtlen azonban, — ismerve Rákostól, hogy e mester mennyire kedvelte a címereket, melyek, sajnos, nem maradhattak ránk — hogy e feliratok és festések alatt a pajzsokban címerképek rejlenek. A gyámkövek hasonlóak a rákosiakhoz, de ennél gyengébb minőségű kőből készültek.

A hajónak eredetileg lapos, famenyezete volt, mit bizonyít mai, nagy barokk boltozata felett, a hosszanti falaknak a fedél alatti erősen megrongált freskómaradványa, a XVI. század elejéről.

A sekrestyének ajtaja egyszerű, leszelt ívű, gótikus. Ugyanilyen a toronyalatti, valamint a cinteremből a parochia udvarába vezető is. A templom régi, déli bejárójának kőkerete, mely a barokk oldalhajó építésével kivált helyéről, darabjaiban a cinteremben van. Ez csúcsíves volt, profilja két horony közt egy körtettagot s legbelül, az ajtónyílásnál egy vékonyabb pálcáttagot mutat.

Az apsisnak három szép mértműves ablaka maradt ránk. A déli ablak mértműve ritka, a két ablakív feletti vízszintes tagozatánál fogva.

Támasztópilléreinek fedőlapjai azonosak a menasági temploméival.

A templomot övező várfal délkeleti részébe kívül kötőbála van helyezve (53×27 cm.), melynek felírata felül 1673, alatta VA : FICZ : GK.

Csikszentmárton. E lőréses, várfallal övezett templom újabbkori felépítésű, barokk. Ennek helyében XV. századi gótikus templom volt, melynek — bár töredezett, de érdekes kompozíciója — szentségfülkéje a cinteremben, a várfalba van befalazva.⁹ Szép e templom XVI. századi, korarenaissance keresztelőkútja.

A falu szélén, a Csikszentsimon felé vezető út mellett áll egy kis kápolna, mely mai felépítésében XVIII. századi barokk. Helyében azonban XV. századvégi, gótikus kápolna volt, melynek leszeltívvű, középkori ajtószemöldöke s oldalának egy darabja a fal mellé van támasztva.

Csikkozsmás. Nagyobb későgót templom, melynek helyén alkalmasint, mint a már ismertetett szentelvíztartó mutatja, Árpádkori templom állott.

Apsisa jelenleg rövidebb, mint eredetileg volt és a nyolcszög három oldalával záródik.

Diadalíve csúcsív felé hajló tojásdad nyílású. Belső, felső mezejében magyaros, kissé népies, sűrű virágmotivumfestés van, melynek csupán középrésze táratott fel. Évszáma 1573.

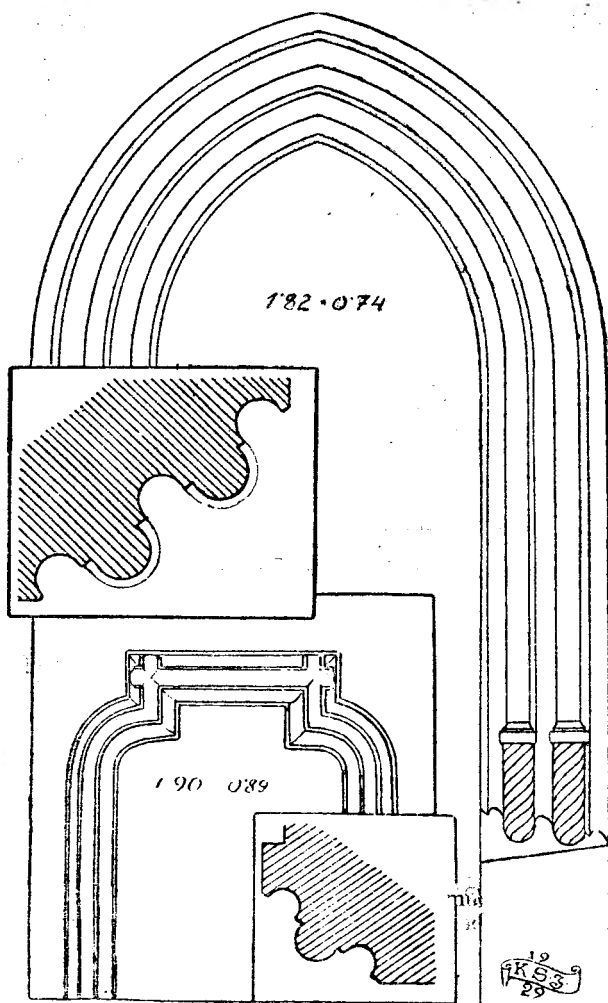
Az apsis tágas (10.72×7.50 m.). Úgy látszik, hogy a diadalív nem az eredeti helyén van, hanem a XVI. században előbbre vitetett, hogy ezzel a hajó megnövekedjék, az előző kétszeglő csúcsíves volt. A diadalív előbbre helyezését az apsis boltozata is bizonyítja, mert két bordája — szokatlanul — belefut a diadalív felső részébe és ott nincs gyámkővel alátámasztva.

A két kerek zárókö lapjába sugárkör van vésve. A középső ív csúcsán egy pajzs van, melynek pereme egyenes, két felső szöge le van vágva, oldalai egyenesek, lába pedig kétoldalt kissé ívelten, de aszimmetrikusan levágva; a jobboldali levágás nagyobb a baloldali kisebb. A levágások közt a pajzs alsó csücske lapos, egyenes. A pajzs mezeje homorú és beszegett; hossz tengelyén erős, félhengerded borda vonul végig. Színe vörös; lehet, hogy a festés alatt címerkép rejtőzik.

A boltozatnak érdekes gyámkövei vannak. Az evangéliumi oldal harmadik, konsolszerű gyámkövének alján bajuszos férfi van kifaragva, mintha homloka felett sisakja felvont visírének széle látszanék. Ezzel szemben pedig egy nagyon megsérült női fej van a gyámkő alján (valószínűleg a donator és donatrix képmása; alkalmasint az itt élt hatalmas Becz-család tagjai). E két gyámkőre három-három borda támaszkodik, úgy, hogy a két szélsőnek csak széle fért el a fedőlapon. Három gyámkőven egy-egy ritkább pajzsforma van kifaragva. Ezek alakja hatszög, melynek két függőleges oldala hosszabb, mint az alsó és a felső oldalak s kissé befelé íveltek. Mezejük homorú s hossz tengelyükön erős, félhengerded borda vonul végig. Nagyon

hasonlítanak e pajzsok Mátyás király korának pajzsaihoz. Egyik nagyon szép, facet-tás, konszolszerű gyámkő alján pedig szintén Mátyáskori, homorú mezejű tárcsa van.

A templomhajó barokk boltozatú és átalakítású. Kereszthajója 1761-ben épült, barokk (az északiban egy pár szép hársfastallum van a XVII. századból, 6—6 üléssel).

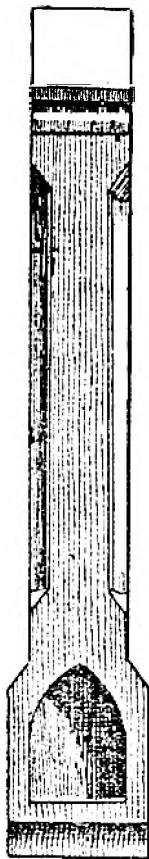
34. A nagykaszoni r. kath. templom ajtókeretei.

Az ajtókeretek XV. századbéliek. A déli bejáró kerete díszes, leszelt ívű, gótikus profilja két hengerded horony között egy profilhengeres pálcát mutat. A nyugati bejárón pedig kívül egy félhengeres pálcát és két hornyolat közt egy körtemszetű tagozat van. Az ablakokat eredeti alakjukból kivették s csúcsíveiket lekerítették.

A torony felső emeletéig középkori (XV. szd.). Bejárata szép arányú, csúcsíves. A mostani barokk harangház alatti nagyobb ablakai eredetileg csúcsívesek voltak s azután kerekre boltoztattak.

A támpillérek fedőlapjai a menaságiakhoz hasonlóak (XV. szd.).

E templom is lőréses várfallal van övezve s ez épült a belé helyezett tábla felírata szerint 1720-ban „főtisztelendő Lukács Mihály, Csik-, Gyergyó és Kászonszék főesperese, Kozmási plebános alatt, ki alatt 1719-ben a pestisbe elhaltak 11234. Élet-

35. A nagykászoni r. kath. templom szentségfülkéje.

ben maradtak 14562: A kozmási plebániában elhalt 826, életben maradt 1124^{cc}.

E templom későromán keresztelőkútja is figyelmet érdemel.

Nagykászón. A tanulmányozott terület földrajzilag legkeletibb középkori emléke a nagykászoni róm. kath. templom, mely a falun kívüli magaslaton imponálólag hat.

A mai gótikus, XV. századi templom helyén az Árpádház korában már hihetőleg templom volt, mint azt a már ismertetett, szép keresztelőkút valószínűvé teszi. Ezt bizonyítja a tágas apsis alaprajza is, mely szélesebb, mint a későgót műstílus

korának apsisai. Ez a rétyi és ménasági után a legszélesebb — hosszúságához viszonyítva — a tanulmányozott területen (hossza 9.15, szélessége 7.23 m.). Az apsis a nyolcszög három oldalával záródik. Beosztása, bordametszetei, gyámkövei és zárókövei a rákosira és a csikszentgyörgyre emlékeztetnek. Nem lehetetlen, hogy e templom régi alapon való XV. századbeli felépítése e kettővel együtt egy mesternek egyszerűbb, bár ízléses munkája.

A gyámkövek — mint Rákoson — hengerdedek, bár azoknál egyszerűbbek. A zárókövek közül a záródásbeli mezejébe rózsa, a külsőbe hatágú csillag van bevésve.

A diadalív csúcsíves, ugyanazokkal a párkánydíszekkel, melyeket Rákosról ismerünk, de a pajszok nélkül.

A hajó boltozata barokk, a torony új. A templom ajtajainak kőkeretei XV. századbeliek. A déli bejáró leszelt ívű s két hornyolat között egy felül kereszteződő pálcataggal van díszítve. A sekrestye ajtaja csúcsíves, oldalai három hornyolat közt két félhengeres tagot mutatnak, melyek a ferdén leszelt talapzaton, csavart díszítésű nyélből indulnak ki. A nyugati bejáró kőkerete ennél valamivel egyszerűbb.

Érdekes szokatlanul magas és egyszerű díszítésű gótikus szentségfülkéje is (2.52 m. magas), régi festés nyomaival.

Több jel arra mutat, hogy e templomnak mind külsején, mind belsején a vakolatréteg freskókat takar.

* * *

Itt felsoroltuk és — amennyire e mű terjedelme megengedhette — ismertettük a Székelyföld egy kis részének középkori, székely emlékeit, a nyugati világnézeten alapuló műveltség legkeletibb határköveit. Ez emlékek rendszeres, monografikus fel dolgozását legfontosabb — egyúttal legkedvesebb — feladatunknak tekintjük.

A kegyelet meghatódottságával emlékezünk meg azokról — a templomaik alatt pihenő — régi katolikus papokról, kik Nyugat legkeletibb határán, fel tudták gyűjtani eleink lelkében a Nyugat hitének, világnézetének és eszményeinek soha el nem alvó lángját s bennünket megtelepedésünk első idejétől kezdve mindörökre a Nyugathoz kapcsolnak.

¹ Dr. Petreanu Coriolan: Az erdélyi román műemlékek művészettörténeti jelentősége. Vasárnap, XI. évf. 4. sz. 68—71. l.

² Viollet le Duc: Dictionnaire raisonne de l'Architecture francaise, du XIe au XIVE siecle. II. köt. 11. l.

³ U. o. II. 201. l.

⁴ G. Balş: Bisericile lui Ştefan cel Mare, 12. l. E szép és értékes munka a Román Műemlékek Orsz. Bizottságának kiadásában jelent meg. (XVIII. évf. 1925.)

⁵ U. o. 13—14. l.

⁶ E hatalmas nemzetség címere a Bécsi Képes Krónika miniatürje szerint (12. l.) vörösben ezüst kutyafej volt (Br. Nyáry A.: A herald vezérf. 71. l.). Két szembe ágaskodó, pallóst tartó kutya van az e nemzetségből származó Ujhelyiek címerében (Wertner: Magy. Nemzetségek a XIV. század közepéig, II. köt. 61. l.). A tulajdonképeni nemzetségi címer fekvő félhold és hatágú csillag, vörösben. Ezt használták e nemzetség családjai egészen, részleteiben, vagy más címerképpel kombinálva. — A Szentgyörgyi és Bazini grófok kék pajzsban, az aranyra és vörösre jobbharánt szelt csillagot viselték (Nyáry: 139, továbbá Siebmacher Taf 441—42.). György, János és Zsigmond Szentgyörgyi és Bazini grófoknak III. Frigyes császár (Bécs, 1459. jun. 19.) címerét meg bővíti azzal, hogy sisakjukra a császárhoz hasonló koronát adományoz, hogy őket az ország összes főurai és a nádor felett való elsőség illesse meg; egyúttal a vörös pecsétviasz használatának jogát is megadta részükre (Nyáry: 111.). Péter gróf XVI. századbeli címerének pajzsa négyelt. 1—4 csillag, 2—3 oroszlan. — János gróf, mint erdélyi vajda, érthető okokból nem használta a Frigyesstől kapott címert, ellenben nagyobb méltósága okából nemzetsége címerét alkalmazták a rákosi záróköre és a szentmihályi gyámköre. — A székely nemzet címere nem lehet, mert ez időben, mint a bögözi (Udvarhely m.) ref. templom egyik gyámkövének tárcsapajzsa mutatja (s még több helyen), koronára állított, hónaljából vágott, páncélos és bőrkeztűs kar volt, kezében szíven és medvefőn átszúrt, egyenes kardot tartva. A pajzs színe, mint az Erd. Nemz. Múz. egyik csiki, XVI. századelei oltár predellája mutatja, vörös volt. — Hogy a zárókövön levő pajzsban a címerkép lefelé fordulva ábrázoltatott, a lényegben nem változtat, egyszerűen a kőfaragó hibája. — E címer e templom épülésének korát is meghatározza; épült Mátyás király korában, János Szentgyörgyi gróf vajdasága idejében, 1457. év és az 1467. évi forradalom közti időben.

⁷ Fényképe és leírása kiadva Batthyaneum I. 110. l.

⁸ Fényképe és leírása kiadva Batthyaneum I. 108. l.